

55-74 Aylık Çocukların Resimlerinde Aile Algısının Değerlendirilmesi

Ege AKGÜN^{a*}, Ayşegül ERGÜL^a

^aAnkara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara/Türkiye

Makale Bilgisi

DOI: 10.14812/cufej.2015.011

Makale Geçmişi:

Geliş 03 Ocak 2015
Düzeltilme 15 Ağustos 2015
Kabul 17 Eylül 2015

Anahtar Kelimeler:

Çocuk resmi,
Resim değerlendirme,
Aile algısı,
Betimsel analiz.

Öz

Okul öncesi dönem çocuklarının resimlerinde aile algısının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseninde kurgulanmış ve çalışmada betimsel analiz yöntemi ile çocuk resimleri değerlendirilmiştir. Çalışma grubu, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Çankaya, Keçiören ve Mamak ilçelerinde bulunan okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 55-74 ay grubu 109 çocuktan oluşmaktadır. Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen değerlendirme listesi kullanılmıştır. Resimlerin çoğunlukla çekici, neşeli, mutlu ve eğlenceli olduğu ancak çocukların planlı ve tamamlanmış resim yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Çocukların aile resimlerinde birliktelik özelliğine bakıldığında çoğunlukla çekirdek aile dışında çizim yapmadıkları görülmektedir. Resimlerde çocuklar çoğunlukla aile üyelerini bir arada, benzer giysiler giyme ya da olumlu bir etkinlik, olumlu bir birliktelik ile ve arada engel olmadan resimlemişlerdir. Çocukların resimlerinde çoğunlukla öfke ifadelerine yer vermedikleri ve olumsuz yüz ifadesi kullanan çocukların az sayıda olduğu görülmektedir.

Evaluation of the Perception of Family In Drawings of 55-74 Months Old Children

Article Info

DOI: 10.14812/cufej.2015.011

Article history:

Received 03 January 2015
Revised 15 August 2015
Accepted 17 September 2015

Keywords:

Child drawing,
Drawing evaluation,
Family perception,
Descriptive analysis.

Abstract

This study was carried out to identify the perceptions of family in drawings of preschool children. The phenomenological method, one of the qualitative research methods, was used for the research design, and the descriptive analysis method was used to evaluate the children's pictures. The research participants were 109 children 55 to 74 months old, who were enrolled in preschool education institutions in the Çankaya, Keçiören and Mamak districts of Ankara in 2013-2014 academic year. The evaluation list developed by the researchers was used for the purpose of this study. The research showed that the pictures were mostly charming, joyful, happy and entertaining, but children had difficulty in drawing organized and complete pictures. Evaluating the children's pictures with respect to family composition, the researchers found that the children mostly drew pictures of the nuclear family. In most cases, the children depicted family members together, in similar clothes or engaged in a positive activity and without any barriers between them. The children generally did not draw expressions of anger, and there was a small number of children that used negative facial expressions in pictures.

* Yazar: akgun@ankara.edu.tr

Giriş

Resim, yetişkinlere göre sözel ifadesi daha sınırlı olan çocukların temsili iç dünyasını anlamada etkili, alternatif bir yoldur. Çocuklar duygu ve düşüncelerini, çevreyle olan yaşantılarını, çevreleri hakkındaki gözlemlerini resimlerindeki karakteristik farklılıklar yoluyla ifade edebilirler. Çocuk çizimleri onların "akıllarına bir ayna tutmak" ya da "çocuğun dünyasına yeni kapılar açmak" olarak tanımlanabilir (Einarsdottir, Dockett & Perry, 2009; Hamama & Ronen 2009; Kırıçoğlu, 2002). Ayrıca sanatsal değerlendirmelerin çocukların duygu ve düşüncelerine sansürlü bir bakış sağlama ve dil becerileri henüz gelişmemiş ya da bu konuda isteksiz çocukların değerlendirilmesinde sözsüz bir iletişim yolu sağlama ya da sözlü olarak ele alındığında çok fazla kaygı yaratacak bilgileri ortaya çıkarma gibi yararları bulunmaktadır (Arrington, 2001; Veltman & Browne, 2003; Wilson & Ratekin, 1990). Bu nedenlerle çocuklarla yapılan çalışmalarda yansıtıcı (projektif) bir yöntem olarak resim gibi sanat temelli değerlendirmeler, estetik eğitim ve klinik amaçlı olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Jalongo & Stamp, 1997, Akt. Lim, 2004).

Çocuk çizimleri bilişsel, gelişimsel, insancıl yaklaşımları, psikodinamik ve bağlanma kuramlarını kapsayan geniş bir teorik perspektifte yorumlanmaktadır. Bu teorik bakış açılarının altında yatan temel varsayım çocuğun deneyimlerinin ve iç dünyasının bilişsel temsilleri aracılığıyla resimlere yansıtılabildiğidir (Pianta & Longmaid, 1999). Psikanalitik yaklaşım çerçevesinde klinisyenler ve araştırmacılar çizimde ifadelerin analitik yorumlanması ile kişinin zayıflıkları, korkuları ve negatif özelliklerinin yanı sıra güçlü yönlerini, kullanılmayan potansiyelini ortaya çıkarmayı sağladığı ve birey hakkında fikir verdiğini iddia etmektedirler (Freilich & Sheckman, 2010). Malchiodi (2013) çocukların yaptıkları resimler üzerine çocuklarla çalışırken iki amacının bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi; çocuğun düşüncelerini, duygularını, olaylar hakkındaki görüşlerini açığa çıkarmasına yardım etmek ve diğeri ise en uygun müdahaleye karar vermede çocuğun duygu, düşünce, inançlarını anlama ile birlikte olayları ve çevreyi algılama tarzını daha iyi anlamaya yardımcı olmaktadır.

Çocukları tanıma ve değerlendirmede, gelişim özellikleri gereği özellikle erken çocukluk döneminde daha sıklıkla yansıtıcı testler, çocuğun oyunlarının ve hikâyelerinin değerlendirilmesi gibi yöntemler kullanılmaktadır. Kişinin iç dünyası ve dolayısıyla kişiliği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için kullanılan yansıtıcı teknikler, Freud'un yansıtma (projeksiyon) düzeneği ile ilgili açıklamalarıyla örtüşmektedir. Yansıtma, kişinin çizdiği resim veya oluşturduğu bir hikâyeye ile imgesel olarak düşünce, duygu ve çatışmalarını ifade etmesidir. Bu değerlendirme yöntemlerinde tek bir doğru yanıt olmadığı, daha az yapılandırılmış, açık uçlu ve yaratıcı oldukları için bireyin içsel duygularını özgürce ifade etmesini sağlamaktadırlar (Sönmez, 2005). Bu bağlamda çocukların resimleri gibi kendi yarattıkları eserlerin gelişimsel, algısal ve ailesel dinamiklerinin değerlendirilmesi için kullanılabilen ifade edilmektedir (Gross ve Haynes, 1998; Stuyck, 2003).

Çocuk resimleri klinik uygulamalarda, zihinsel olgunluğu, öğrenme güçlüklerini, kişiliği ve duygusal durumu ya da hayatlarında önemli bireylere yönelik duygularını değerlendirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Değerlendirme araçlarına "Bir Adam Çiz Testi"; "Goodenough-Harris İnsan Çizimi Testi"; "Ev-Ağaç-İnsan Çizimi Testi" ve "Kinetik Aile Çizim Testi" örnek olarak verilebilir (Malchiodi, 2013). Bununla birlikte bu testlerin geçerlik ve güvenilirliği sorgulanmaya devam edilmektedir (Camara, Nathan & Puente, 2000; Cashel, 2002; Sayıl, 2004). Resimlere dayalı değerlendirmelerde, yaptığı resim hakkında çocukla görüşme yapılarak kendi resimleri üzerine konuşmalarının sağlanması önem taşımaktadır (Lee & Hunsley, 2003; Rodari, 2007).

Ülkemiz alan yazınında çocuk resimlerinin farklı konu alanlarında araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. Orta çocukluk döneminde yapılan çalışmalara bakıldığında meslek algısının sıklıkla çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. 7-12 yaş grubu 109 çocuk ile doktorluk (Taş, Aslan & Sayek, 2006), ilköğretim okulu birinci kademedeki eğitimine devam eden 1000 çocuk ile öğretmenlik algısı değerlendirilmiştir (Aykaç, 2012). Bilim insanı algısını Oğuz-Ünver (2010) 65 ilköğretim beşinci sınıf öğrencisi ve 48 son sınıf öğretmen adayının yer aldığı araştırmasında ve benzer bir şekilde Türkmen (2008) 287 beşinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirdiği çalışmada değerlendirmiştir. Bu yaş grubu ile yapılan diğer

çalışmalara bakıldığında ilkokul dördüncü sınıfa devam eden 23 öğrenci ile internet algısı (Ersoy & Türkkan, 2009) ve 28 ilkokul beşinci sınıf öğrencisi ile teknoloji algısı (Erişti & Kurt, 2011) belirlenmeye çalışılmıştır. Özel gruplarla gerçekleştirilen çalışmalarda, yaş ortalaması 9- 12 yaş arasında değişen, hastanede yatmayan ve akut ya da kronik nedenlerle hastanede yatan 60 çocuğun hastane algısının (Şen-Beytut, Bolışık, Solak & Seyfioğlu, 2009) ve kurumda ve ailesinin yanında büyüyen 7-11 yaş grubu 400 çocuğun anne algısının (Çakmak & Darıca, 2012) resimler yoluyla değerlendirildiği görülmektedir.

Okul öncesi dönemdeki çocuklar ile yapılan çalışmaların daha sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda 5-8 yaş arası 30 çocuk ile bilim insanı (Buldu, 2006) ve 5-7 yaş grubu 240 çocuk ile öğretmen (Dağlıoğlu, 2011) olmak üzere meslek algısının belirlendiği görülmüştür. Ayrıca Türkkan (2004) okulöncesi dönem çocuklarının resimlerini aile yaşamlarına ilişkin ipuçları bakımından değerlendirmiştir. Bu çalışmalarda nitel araştırma yöntemleri ile çocukların yapmış oldukları resimler değerlendirilmiştir.

Birey, nesne ya da duruma ilişkin algılarını deneyimleri, önyargıları ve gereksinimleri aracılığı ile oluşturmaktadır. Bu nedenle, bir olgu ile ilgili algılar bireyin sosyal yaşamında yüklediği anlamları da içermektedir. Buna göre, çocukların aile çizimleri de gerçekliğin birebir görüntüleri değil, duygu, düşünme ve algısal duyarlılık gibi deneyimleri ile sembolik temsilleri olduğu söylenebilir (Cox, 2005). Bu nedenlerden dolayı bu çalışmada çocukların aile ile ilgili algılarını değerlendirmek amacı ile çocuk resimlerinden yararlanılmıştır.

Üç ve dört yaşa kadar karalama döneminde olan çocukların çizimleri için anlattıkları hikayeler değişebilirken dört yaştan itibaren şema öncesi olarak adlandırılan dönemde çocukların çizimleri ile ilgili hikayeleri tutarlılık göstermeye başlamaktadır (Malchiodi, 2013). Buna göre çocukların çizimlerinde ifade ettikleri özelliklerin ifade etmek istedikleri özellikler olduğu düşünülebilir. Paralel olarak Piaget çocukların gördüklerinden ziyade bildiklerini çizme eğiliminde olduğunu ifade etmiştir (Akt. Trawick-Swith, 2013). Ayrıca sembolik düşüncenin başlaması ile eş zamanlı olarak üç-dört yaş itibarıyla çocukların resimlerinde kendi yaşantılarının öznel temsilleri ile ilgili bilgiler yer almaya başlamaktadır. Çocuk resminde düzenleme ve planlama yapmaya başladığı için aile bireylerinin sayfada konumlandırılması rastgele olmayıp simgesel bilgileri içermektedir. Ailenin ilişkisel yapısındaki farklılıklar, ailedeki bütünlük çocukların aile çizimlerine yansımaktadır. Yapılan çalışmalar bireylerin kâğıt üzerindeki mekânsal yakınlığının ilişkilerindeki yakınlık ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca aile bireyleri arasında uygun sıra ile ölçeklendirme yapabildikleri, tehdit edici ve duygusal olarak problemlenilen bireyleri daha küçük çizme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte çizilen insan figürlerinin büyüklüğünün özgüven ve kişisel yeterlik algısı, benlik değeri ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca aile ilişkilerinde sorun yaşayan çocukların ailelerini çizmek istemedikleri ya da bazı aile bireylerinin yer almadığı kısıtlı resimler ürettikleri görülmüştür (Bombi, Pinto & Cannoni, 2007; Cherney, Seiwert, Dickey & Flichtbeil, 2006; Dunn O'Connor & Levy, 2002; Malchiodi, 2013).

Çocukların aile resimlerini değerlendirmede temel bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Kaplan ve Main (1986) tarafından geliştirilen aile resimlerini bağlanma stillerini temel alarak sınıflandıran yaklaşımdır (Akt. Fury, 1996). Resimler içeriğinde belirlenen özelliklerin yer alması ve düzenini temel alarak bağlanma stillerine göre gruplandırılır. Örneğin, resmin güvenli olarak sınıflandırılması için resimde yer alan aile bireyleri tamamlanmış ve bireyselleşmiş, sayfaya ortalanmış, üst üste binmeden birbirine yakın yerleştirilmiş olması beklenmektedir. Bu resimlerde aile üyeleri arasında doğal bir yakınlık ve mutlu bir atmosfer gözlenmektedir. Güvensiz olarak sınıflanan diğer bağlanma stillerinin genel özelliklerine bakıldığında aile bireylerinin birbirinin aynısı ya da tek tip çizildiği, bireysel özelliklerinin yansıtılmadığı, çok büyük ya da çok küçük olduğu, uzuvlarının eksik olduğu, sayfanın köşesine toplandığı, engellerle ayrıldığı ve resimde olumsuz sembollerin, garip işaretler ve fantastik temaların yer aldığı, genel olarak olumsuz bir algı yarattığı bulunmuştur. Ayrıca bu resimlerde silme ve karalamalar yer almaktadır. Alan yazında yer alan ve çocukların aile algılarını anlamada çizdikleri aile resimlerinden yararlanılabileceğini destekleyen araştırmalarda çocuk resimlerindeki semboller ile bağlanma stilleri ve sosyal beceriler arasında anlamlı ilişki olduğu ifade edilmektedir (Fury, Carlson & Sroufe, 1997; Madigan, Ladd & Goldberg, 2003; Pianta & Longmaid, 1999).

Çocukların aile çizimlerini analiz etmede sayısal bir derecelendirme sistemi kullanan Fury ve diğerleri (1997) aile çizimleri ile anne-çocuk ilişkisinin duygusal tonunu ve kalitesini belirlemede sekiz alt boyuttan oluşan bir değerlendirme sistemi geliştirmiştir. Bu değerlendirme sistemi iki pozitif (canlılık / yaratıcılık, ailede gurur / mutluluk) ve altı negatif boyuttan (incinebilirlik / hassasiyet, duygusal mesafe / izolasyon, gerilim / öfke, rol-karmaşası, tuhaflık / ayrışma ve genel patoloji) oluşmaktadır. Araştırmalarda çizimlerinde negatif boyutlarda yüksek ve pozitif boyutlarda düşük puan alan çocukların güvensiz bağlanma ve sınıf içindeki problem davranış puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Carlson, Sroufe, & Egeland, 2004; Fury et al., 1997; Madigan et al., 2003; Madigan, Goldberg, Moran & Pederson, 2004).

Diğer çalışmalara bakıldığında Piperno, Di Biasi ve Levi (2007) fiziksel ve/veya cinsel istismara uğramış çocukların aile çizimlerinde fiziksel ve/veya cinsel uğramamış kontrol grubundaki çocukların çizimlerine göre anlamlı düzeyde daha fazla duygusal stres ile ilişkili özelliklerin bulunduğunu belirtmişlerdir. Saneei ve Haghayegh (2011) çizimler aracılığıyla otizmlili çocukların bağlanma stillerini araştırdıkları çalışmanın bulgularına göre otizmlili çocukların tipik gelişim gösteren çocuklardan aile bireylerinden birini eksik çizme boyutunda anlamlı derecede farklı olduğu bulunmuştur. Goldner ve Scharf (2012) güvensiz bağlanmayı yansıtan aile bireylerinin eksik çizilmesi, resimde bulunan garip işaretler ve cinsiyet özelliklerinin eksikliği gibi göstergeler ile içsel davranış sorunlarının ilişkili olduğunu bulmuştur. Dallaire, Ciccone ve Wilson (2012) çalışmalarında ailesi hapiste ya da uzakta yaşayan çocukların resimlerinde çocuk-aile rol karmaşasının daha belirgin olarak ifade edildiği; resimlerdeki güvensizlik, genel patoloji ve gariplik işaretleri ile bakım verenin düşmanca davranışları, stresli yaşam olayları ve ebeveynlik stresi ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Benzer bir şekilde Shiakou (2012) beş ve 11 yaşları arasında ihmal ya da istismara uğramış çocukların uğramayan çocuklara oranla daha fazla güvensiz bağlanma ile bağlantılı özelliklere resimlerinde yer verirken istismara uğramayan çocukların resimlerinde güvenli bağlanma ile bağlantılı özelliklere daha fazla yer verdiklerini bulmuştur.

Araştırmalarda farklı kaynaklardan bilgi toplamanın çalışmaları zenginleştirdiği (Yıldırım & Şimşek, 2011) bilgisi doğrultusunda aileler ve öğretmenlerden bilgi almanın yanında çocuklardan da bilgi alınması önem taşımaktadır. Ancak genellikle aile içi yaşantılarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda yetişkinlerden bilgi toplama yoluna gidilirken çocuk bakış açısının ihmal edildiği görülmektedir (Arteche & Murray, 2011). Bu durum, küçük çocuklarla çalışırken kullanılması gereken uygun teknikler ile ilgili sınırlılıklardan kaynaklanmaktadır. Gelişimsel özellikleri nedeni ile okul öncesi dönem çocukları ile yapılan çalışmalarda en etkili bilgi edinme yolları çocuk resimleri, oyunlar ve hikâyeler olarak sayılabilir. Alan yazına göre de okul öncesi dönem çocukları ile görüşme, tanı ve destekleme gibi çalışmalarda çocukların resimlerinden yararlanılmasının sözel ifadelerin yerine kullanmada önem taşıdığı bilinmektedir. Özellikle çocukların sözel olarak kendilerini ifade etmede zorlandıkları durumlar söz konusu olduğunda resimle kendilerini ifade etmeleri daha da önem kazanmaktadır. Yapılan çalışmalarda davranış sorunları, ihmal ve istismara uğramış olma, sağlıksız bağlanma stilleri, ebeveyn stresi gibi özelliklere sahip çocukların aile resimlerinde daha fazla olumsuz özelliğin yer aldığı belirlenmiştir. Çocukların aile resimlerinin değerlendirildiği çalışmaların Ülkemiz alanyazınında kısıtlı sayıda olduğu görülmesi nedeniyle okul öncesi dönem çocuklarının aile resimlerinin özelliklerinin değerlendirilmesini sağlayacak bir değerlendirme listesinin geliştirilmesi, daha sonra farklı gruplar arasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar ve müdahale çalışmaları için öncül bir çalışma olması niteliği ile alana katkı getireceği düşünülmektedir. Bu çalışmada 55-74 aylık çocukların resimlerinde çocukların ailelerini algılama özelliklerinin belirlenmesi araştırmanın temel amacıdır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Çocuk resimlerindeki aile algısı “Genel”, “Düzen ve Ayrıntılar” “Aileyi Tanımlama”, “Ailede Birlik”, ve “Duygular” kategorilerine göre hangi özellikleri göstermektedir?
- Çocuk resimlerindeki özellikler cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
- Çocuk resimlerindeki özellikler yaşa göre farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Okul öncesi dönem çocuklarının resimlerinde aile algısının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni ile kurgulanmıştır. Bu desende, belli bir olguya ilişkin bireysel algıların ya da bakış açılarının ortaya çıkarılması ve yorumlanması amaçlanır. Nitel araştırma, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan analizlerde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Ancak nitel araştırmaların doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Katılımcılar

Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, nitel araştırmalarda sıklıkla araştırma amacına uygun örnekleme ulaşma amacı ile kullanılmaktadır. Bu örnekleme, çalışma için uygun olan, ulaşılabilen, hazır insan gruplarını kapsamaktadır (Cohen, Manion & Morrison, 2007). Çalışmanın amacına uygun olarak kolay ulaşılabılır (convenient) özellikteki ve çalışmaya katılmayı kabul eden okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim alan çocuklar araştırmaların çalışma grubunda yer almıştır (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Bu doğrultuda araştırmaların çalışma grubunu, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Çankaya, Keçiören ve Mamak ilçelerinde bulunan yedi okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 55-74 ay grubu 109 çocuk oluşturmuştur. Okullar buldukları bölgelerin sosyo-ekonomik özellikleri doğrultusunda farklı bölgelerde yer alması dikkate alınarak seçilmiş ve çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemede dikkate alınan araştırma odağına uygunluk ve veri miktarı ilkeleri doğrultusunda kanısal olarak 109 resim araştırma için yeterli bir sayı olarak değerlendirilerek çalışma bu sayı ile sınırlandırılmıştır (Crosley, 2002; Akt. Yıldırım & Şimşek, 2011).

Çalışma grubunu oluşturan çocukların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, erkek çocukların (n=53) oranı %48.6 ve kız çocukların (n=56) oranı %51.4'tür. Yaş gruplarına göre bakıldığında çocukların %34.9'u (n=38) 55-60 aylar arasında yer alırken, %65.1'i (n=71) ise 61-74 aylar arasında yer almaktadır.

Alan yazında yer alan üç ve dört yaşa kadar karalama döneminde çocukların çizimlerinde anlattıkları hikayelerin değişebildiği ve üç-dört yaş itibarıyla çocukların resimlerinde kendi yaşantılarının öznel temsilleri ile ilgili bilgiler yer almaya başladığı ve dört yaştan itibaren şema öncesi olarak adlandırılan dönemde çocukların çizimleri ile ilgili hikayeleri tutarlılık gösterdiği ayrıca beş ya da altı yaşından itibaren çocuklar geleneksel temsilleri olan; bütün uzuvlar dâhil (baş, gövde, bacaklar vb.) temel öğeleri olan ve farklılaşmış insan figürleri çizbildiği (Malchiodi, 2013) bilgileri doğrultusunda gelişimsel özellikleri gereği resimlerine düşünce ve duygularını daha amaçlı, bilinçli ve güvenilir bir şekilde yansıtabilmelerinden dolayı çalışma 55-74 aylık çocuklarla gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çocuk resimlerinde aile algısının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen değerlendirme listesi kullanılmıştır. Bu liste oluşturulurken çocuk resimlerine ilişkin alan yazın incelenmiş (Cox, 2005; Kırıçoğlu, 2002; Malchiodi, 2013); özellikle Fury (1996) tarafından geliştirilen "Çocukların Güvensiz Aile Çizimleri Kontrol Listesi" ve "Global Derecelendirme Ölçeği" dikkate alınmıştır.

Araştırmacılar tarafından hazırlanan değerlendirme listesi bir sanat eğitimi, bir çocuk gelişimi ve eğitimi ve biri de psikoloji alanı olmak üzere üç uzman tarafından incelenmiştir. Uzman görüşleri

doğrultusunda maddelerin ifadelerinde düzenlemeler yapılmış ve değerlendirme listesine son şekli verilmiştir.

Değerlendirme listesi “Genel”, “Düzen ve Ayrıntılar” “Aileyi Tanımlama”, “Ailede Birlik”, ve “Duygular” olmak üzere beş temel kategoriden ve 19 maddeden oluşmaktadır. Maddelerde değerlendirme için nitel ölçütler yer almaktadır. Bu ölçütler resimlerin temel nitelikleri bakımından çocuğun aile algısını açıklamayı amaçlayan çeşitli bilgiler içermektedir. Örneğin; (Çocuk anne/babadan daha küçük boyuttadır / Çocuk anne/babadan açıkça daha büyük ya da bütün figürler eşit boyuttadır.). Bu nitel bilgilerin yanı sıra maddeler 0 (olumlu özellikler), 1 (kararsız) ve 2 (olumsuz özellikler) şeklinde değerlendirilmektedir. Değerlendirme listesi sonucunda alınan yüksek puan, çocukların aile algıları ile ilişkili olarak olumsuz özelliklerin resimde daha fazla yer aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Verilerin Toplanması

Çalışma sürecinde araştırmacılara okul öncesi öğretmenliği lisans ve yüksek lisans programından altı öğrenci yardımcı olmuştur. Çocuklarla bireysel çalışma aşamasına geçilmeden önce, öğrencilerin çocuk çizim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmış, araştırma sürecinde dikkat edilmesi gereken noktalar ve bireysel çalışma esnasında karşılaşılabilecek durumlar hakkında görüşme yapılmıştır. Öğrencilerin her biri ikişer çocuk ile pilot uygulama yaparak, araştırma sürecine hazırlanmıştır. Bu süreç sonunda öğrencilerden dönüt alınarak uygulama aşaması için yönergeler ve resim malzemeleri için gereken düzenlemeler yapılmıştır.

Araştırmanın kurumlarında gerçekleştirilmesine izin veren okul öncesi eğitim kurumlarına gidilerek, süreçte yer alacak çocukların öğretmenleri ile tanışılmış ve çocuklarla bireysel olarak uygulama yapılabilmesi için uygun zaman belirlenmiştir. Resim yapmaya istekli olan çocuklarla sınıf dışında, çocuk boyutunda üzerinde resim materyallerinin olduğu bir masa ve sandalyelerin bulunduğu bir ortamda bireysel olarak çalışmıştır. Çocuğun kendisini bu farklı ortamda ve araştırmacı ile rahat hissetmesini sağlamak amacıyla öncelikli olarak çocukla kısa bir sohbet edilmiştir. Her çocuğa aynı ebatta (21x29) cm bir resim kâğıdı, altı renk kuru boya (sarı, kırmızı, kahverengi, mavi, yeşil ve siyah), kurşun kalem ve silgi verilmiştir.

Çocuklara “Burada senin için hazırladığım malzemeler var, bana ailenin resmini yapmanı istiyorum” yönergesi verilerek aile üyelerinin yer aldığı bir resim yapmaları istenmiştir. Resim bittikten sonra resimde kimlerin ve nelerin yer aldığı, resimde yer alanların ne tür bir etkinlik yaptığı sorulmuştur. Çocukların açıklamaları bir başka kâğıda not edilmiştir. Bunun yanı sıra çocukların verdiği bilgilerin gerçek aile özellikleri ile benzerlik ve farklılıklarını belirlemek amacı ile çocukların kardeş sayısı, kardeşlerin cinsiyeti ve ailede yer alan bireyler hakkında öğretmenlerinden bilgi alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma nitel araştırma yöntemine dayalı bir araştırmadır. Bu kapsamda çocukların resimleri nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yoluyla çözümlenip yorumlanmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analizi türüdür. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Bu amaçla verilerden doğrudan alıntılara yer verilebilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Betimsel analiz süreci çeşitli aşamalarda gerçekleşmektedir. İlk olarak araştırmanın kavramsal çerçevesinden hareket ederek veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. Verilerin düzenlenme ve sunuşu için kategoriler belirlenir. Ardından, araştırmacı verilerin anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmesi için daha önce oluşturulan çerçeveye dayalı olarak verileri düzenler. Bu sürecin sonunda araştırmacı tanımlamış olduğu bulguları açıklar, ilişkilendirir, anlamlandırır ve yorumlar (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki aşamalar izlenmiştir:

Çocukların yapmış oldukları aile resimleri numaralandırılmış ve sıralanmıştır. Çocukların yaptıkları resimlerin tamamı, değerlendirme listesindeki maddeler göz önüne alınarak her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Değerlendiriciler arası güvenilirliği hesaplamak amacıyla, iki araştırmacının bağımsız değerlendirmelerinden elde edilen puanlara “Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği” uygulanmış ve korelasyon değeri .89 olarak bulunmuştur ($p < .01$). Araştırmacıların değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu söylenebilir. Son olarak belirlenen kategoriler başlığında bulgular sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde araştırmacının bulguları, kategorilere ve çocukların cinsiyet ve yaş özelliklerine göre yapılan değerlendirmeler ile resimlerden örneklerin sunulması olmak üzere üç başlık altında yer almaktadır.

Kategorilere göre yapılan değerlendirmelerde bulgular “Genel”, “Düzen ve Ayrıntılar”, “Aileyi Tanımlama”, “Ailede Birlik” ve “Duygular” olmak üzere beş kategoride incelenmiştir. Bu kategoriler sırasıyla aşağıda yer almaktadır. Kategorilerde yer alan maddeler, özellik resimde yer alıyorsa uygun şekilde yapılmış ve yapılmamış (Evet/Hayır) olarak değerlendirilirken eğer bu özellik resimde yer almıyorsa “Gözlenmedi” olarak belirtilmiştir.

Tablo 1’de çocukların aile resimlerinin genel özellikleri verilmiştir.

Tablo 1.
Çocukların Aile Resimlerinin Genel Özellikleri.

Maddeler	Evet f %	Hayır f %	Gözlenmedi f %
Aile bireylerinin insan olarak tanımlanması ve gerçeküstü olguların bulunmaması	79 72.5	26 23.8	4 3.7
Resmin çekici, neşeli, mutlu ve eğlenceli olması	58 53.2	31 28.4	20 18.4
Resmin planlı ve tamamlanmış olması	49 44.9	57 52.3	3 2.8
Düzenli, birleştirilmiş ve orantılı beden parçaları	36 33.0	71 65.2	2 1.8

Tablo 1’e göre çocukların resimlerinde aile bireyleri çoğunlukla insani özelliklere sahip olarak tanımlanmış ve gerçeküstü olgulara yer verilmemiştir. Çocukların resimlerinin çoğunlukla çekici, neşeli, mutlu ve eğlenceli olduğu ancak çocukların planlı ve tamamlanmış resim yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Beden parçalarına bakıldığında çocukların çoğunlukla beden parçalarını birleştirmekte zorluk yaşadığı, beden uzuvlarının ve insan figürlerinin tamamlanmadan bırakıldığı ve uygun orantıda yapılmadığı, alışılmışın dışında büyük ya da küçük beden özellikleri çizildiği görülmektedir.

Tablo 2’ de çocukların aile resimlerinin düzen ve ayrıntı özellikleri yer almaktadır.

Tablo 2.
Çocukların Aile Resimlerinin Düzen ve Ayrıntı Özellikleri.

Maddeler	Evet f %	Hayır f %	Gözlenmedi f %
Birden fazla renk kullanımı	72 66.0	33 30.3	4 3.7
Sayfanın ortalanmış olması	65 59.6	36 33.0	8 7.4
Arka planda ayrıntıların yer alması (hayvan, bulut, güneş)	54 49.5	54 49.5	1 1
Olumlu bir etki bırakan, düzenli arka plan kompozisyonu	45 41.3	59 54.1	5 4.6
Sayfada düzenlemiş, zeminlendirilmiş aile bireyleri	34 31.2	70 64.2	5 4.6

Tablo 2'ye göre çocukların çoğunlukla resimlerini birden fazla renkle ve sayfayı ortalayarak yaptıkları görülmektedir. Arka planın ayrıntılandırılması, arka planda yer alan obje ve özelliklerin (bir hayvan, bulutlar, güneş vb.) resimlerinde yer alan ve almayan çocukların oranının birbirine eşit olduğu bulunmuştur. Çocukların resimlerinde çoğunlukla olumlu bir etki bırakan, düzenli arka plan kompozisyonuna yer vermedikleri, objeleri zeminlendiremedikleri, figürlerin havada uçar bir görüntü sergilediği ve düzensiz bir algı yarattığı belirlenmiştir.

Tablo 3' de çocukların aile resimlerinin aileyi tanımlayan özellikleri yer almaktadır.

Tablo 3.
Çocukların Aile Resimlerinin Aileyi Tanımlayan Özellikleri.

Maddeler	Evet		Hayır		Gözlenmedi	
	f	%	f	%	f	%
Aile bireylerinin cinsiyetinin kolay ayırt edilebilmesi	37	33.9	65	59.6	7	6.5
Anne/babadan daha küçük boyutta çocuk çizimi	32	29.3	56	51.4	21	19.3
Kimin kim olduğuna dair açık çizimler, bireyselleşme	29	26.6	71	65.1	9	8.3

Tablo 3'e göre çocukların resimlerinde aile özelliklerine bakıldığında çocukların sözel tanımlamaları olmadan çoğunlukla aile bireylerinin cinsiyet özelliklerinin ayırt edilemediği belirlenmiştir. Benzer bir şekilde çocukların çoğunlukla tüm aile üyelerini aynı boyutta çizdikleri ve resimlerde kimin kim olduğunun anlaşılmadığı, aile bireylerinin görünüm özellikleri olarak birbirlerinden farklılaşmadığı görülmektedir. Resimlerinde aile bireylerini eksik çizen çocuklarda bu özellikler gözlenmemiştir.

Tablo 4' te çocukların aile resimlerinin aile birliği özellikleri yer almaktadır.

Tablo 4.
Çocukların Aile Resimlerinin Aile Birliği Özellikleri.

Maddeler	Evet		Hayır		Gözlenmedi	
	f	%	f	%	f	%
Aile bireylerinin dışında resimde figür olmaması	83	76.1	26	23.9	-	-
Aile bireylerinin arasında engel olmaması	72	66.1	37	33.9	-	-
Tüm aile bireylerinin resimde üst üste binmeden yer alması	67	61.5	42	38.5	-	-
Kolların açık veya diğer aile üyelerine bağlı olması	61	55.9	17	15.6	31	28.5
Olumlu birliktelik	55	50.4	36	33.0	18	16.6

Tablo 4'e göre çocukların aile resimlerinde birliktelik özelliğine bakıldığında çoğunlukla resimlerinde çekirdek aile dışında kişiler çizmedikleri görülmektedir. Aile bireyleri dışında resmine kişiler çizen çocukların kendini yakın hissettiği bir akrabasını (dayı, teyze, teyzenin çocukları, anneanne, babaanne, dede, amca, hala), komşusunu, öğretmenini ya da olmasını istedikleri bir kişiyi (hayali abi, abla, kardeş) çizdikleri görülmektedir. Bu çizimlere ek olarak iki çocuk bir ev hayvanına, bir çocuk uzaylı figürüne ve iki çocuk da ölen aile bireyine resimlerinde yer vermişlerdir.

Yine çocuklar çoğunlukla aile bireylerini bir arada ve aralarında bir engel olmadan resimlemişlerdir. Araya engel koyan çocukların resimlerine bakıldığında çocukların çoğunlukla kendisini diğer aile üyelerinden ayırdığı ($f=11$), daha sonra üç çocuğun anneyi, bir çocuğun tüm aile bireylerini ve bir çocuğun ebeveyn ve çocukları birbirinden ayırdıkları görülmektedir. Ayırmak için çocukların çoğunlukla o bireyi resmin dışında bıraktıkları belirlenmiştir ($f=18$). Resimde yer alan bireylerin arasına koyulan objelere bakıldığında ev ya da duvar ile bireyleri ayırmanın ilk sırada olduğu ($f=7$) bunu kapı, ağaç, çerçeve, bir akraba ya da hayali figürün izlediği görülmektedir. Bir çocuk ise kendisini arka sayfaya çizmeyi tercih etmiştir.

Çocuklar, resimlerinde aile bireylerine çoğunlukla yer vermişlerdir ancak önemli sayıda çocuk ailenin bir ya da birden fazla üyesine yer vermemiştir. Resimde yer verilmeyen aile üyelerine bakıldığında çoğunlukla çocuklar kendilerine resimde yer vermemiştir ($f=27$). İkinci sırada baba ($f=15$), üçüncü sırada kardeş ($f=11$) ve son olarak anneye ($f=10$) resimlerde yer verilmemiştir. Ek olarak üç çocuk resimlerinde ailesinden hiçbir üyeyi çizmek istememiştir.

Çocuklar çoğunlukla aile üyelerinin kollarını üst üste görünmeden birbirine bağlı ya da açık biçimde çizmişlerdir. Ancak 31 çocuk aile üyelerine kol çizmediği için bu özellik gözlenememiştir. Son olarak çocuklar çoğunlukla aile üyelerini bir arada, benzer giysiler giyme ya da olumlu bir etkinlik halinde çizerek olumlu bir birliktelik ifade etmişlerdir. Aile bireylerini eksik çizen ya da çizmeyen çocuklarda bu özellik gözlenememiştir ($f=18$).

Tablo 5' de çocukların aile resimlerinin duygu özellikleri yer almaktadır.

Tablo 5.
Çocukların Aile Resimlerinin Duygu Özellikleri.

Maddeler	Evet f %		Hayır f %		Nötr f %		Farklı İfadeler f %	
Yüzle ilgili olumlu, mutlu etki	66	60.5	2	1.8	22	20.1	19	17.4
Öfke ifadeleri	3	2.7	100	91.7	6	5.6	-	-

Tablo 5'de çocukların resimlerindeki duygu ifadelerine ilişkin değerlendirmeler sunulmuştur. Çocukların resimlerinde çoğunlukla olumlu yüz ifadelerine yer verdikleri olumsuz yüz ifadesi ve öfke ifadeleri kullanan çocukların az sayıda olduğu görülmektedir. Diğer çocuklar nötr yüz ifadeleri ya da aile bireylerinde birbirinden farklı yüz ifadeleri kullanmışlardır. Aile bireylerinde farklı ifadeler kullanan çocukların bazı aile üyelerini olumlu bazı aile üyelerini nötr ifade ($f=13$) ile; bazı aile üyelerini nötr bazı aile üyelerini olumsuz ifade ile ($f=4$) ve bazı aile üyelerini olumlu bazı aile üyelerini olumsuz yüz ifadesi ile ($f=2$) çizdikleri belirlenmiştir.

Çocukların resimlerine cinsiyete göre karşılaştırmalı olarak bakıldığında değerlendirilen 19 maddenin 10 maddesinde kız ve erkek çocukların resimlerindeki özellikler arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Diğer 9 maddede kız ve erkek çocukların resimleri arasında farklılıklar yer almaktadır. Buna göre kız ve erkek çocuklar arasında belirgin farklılık görülen maddelere ilişkin sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6'ya göre kız çocukların erkek çocuklara göre resimlerinde daha fazla renk kullanmayı tercih ettikleri, gerçeküstü olgulara daha az yer verdikleri, sayfayı ortalayarak kullandıkları ve çoğunlukla resimlerinin çekici, neşeli, mutlu, eğlenceli, planlı ve tamamlanmış olduğu görülmektedir.

Erkek çocuklar, olumsuz olarak kodlanan resim özelliklerinden daha yüksek puan almışlardır. Buna göre erkek çocukların resimlerinde aile bireylerinin beden parçalarını düzenli, birleştirilmeden ve uygun olmayan orantıda, görünüm özellikleri olarak birbirlerinden farklılaşmadan, cinsiyet özelliklerini belirtmeden çizdikleri görülmektedir. Ayrıca resimlerinde yer alan objeleri zeminlendiremedikleri, figürlerin havada uçar bir görüntü sergilediği, düzensiz bir algı yarattığı ve planlı ve tamamlanmış resim yapmakta zorlandıkları belirlenmiştir.

Yaşa göre karşılaştırmalı bulgulara bakıldığında 12 maddede yaş grupları arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Buna göre yaşlara göre belirgin farklılık görülen 7 maddeye ilişkin sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 6.
Çocukların aile resimlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması

Maddeler	Kız						Erkek					
	Evet		Hayır		Gözlenmedi		Evet		Hayır		Gözlenmedi	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Birden fazla renk kullanımı	48	44	6	5.5	2	1.8	24	22	27	24.7	2	1.8
Aile bireylerinin insan olarak tanımlanması ve gerçeküstü olguların bulunmaması	47	43.1	6	5.5	3	2.7	32	29.3	20	18.3	1	0.9
Sayfanın ortalanmış olması	40	36.6	12	11	4	3.6	25	22.9	24	22	4	3.6
Resmin çekici, neşeli, mutlu ve eğlenceli olması	39	35.7	10	9.1	7	6.4	19	17.4	21	19.2	13	11.9
Resmin planlı ve tamamlanmış olması	37	33.9	16	14.6	3	2.7	12	11	41	37.6	0	0
Aile bireylerinin cinsiyetinin kolay ayırt edilebilmesi	33	30.3	21	19.2	2	1.8	4	3.6	44	40.3	5	4.5
Düzenli, birleştirilmiş ve orantılı beden parçaları	32	29.3	24	22	0	0	4	3.6	47	43.1	2	1.8
Kimin kim olduğuna dair açık çizimler, bireyselleşme	26	23.8	26	23.8	4	3.6	3	2.7	45	41.2	5	4.5
Sayfada düzenlemiş, zeminlendirilmiş aile bireyleri	26	23.8	28	25.6	2	1.8	8	7.3	42	38.5	3	2.7

Tablo 7.
Çocukların aile resimlerinin yaşa göre karşılaştırılması

Maddeler	Büyük yaş (61-74 ay)						Küçük yaş (55-60 ay)					
	Evet		Hayır		Gözlenmedi		Evet		Hayır		Gözlenmedi	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Aile bireylerinin insan olarak tanımlanması ve gerçeküstü olguların bulunmaması	55	50.4	15	13.7	1	0.9	24	22	11	10	3	2.7
Aile bireylerinin dışında resimde figür olmaması	55	50.4	16	14.6	0	0	28	25.6	10	9.1	0	0
Aile bireylerinin arasında engel olmaması	50	45.8	21	19.2	0	0	22	20.1	16	14.6	0	0
Tüm aile bireylerinin resimde üst üste binmeden yer alması	49	44.9	22	20.1	0	0	18	16.5	20	18.3	0	0
Sayfanın ortalanmış olması	46	42.2	20	18.3	5	4.5	19	17.4	16	14.6	3	2.7
Kolların açık veya diğer aile üyelerine bağlı olması	45	41.2	9	8.2	17	15.5	16	14.6	8	7.3	14	12.8
Olumlu birliktelik	42	38.5	22	20.1	7	6.4	13	11.9	14	12.8	11	10

Tablo 7'ye göre yaş grupları arasında fark gözlenen maddelere bakıldığında büyük yaş grubu çocukların (61-74) resimlerinde gerçeküstü olgulara daha az yer verildiği, resme çekirdek aile dışında bir birey çizilmediği, aile bireylerinin bir arada ve aralarında bir engel olmadan çizildiği, tüm aile bireylerine resimde yer verildiği, sayfanın ortalanarak kullanıldığı, aile üyelerinin kolları üst üste görünmeden birbirine bağlı ya da açık biçimde ve olumlu bir etkinlik halinde çizildiği görülmüştür.

Bulguların bu bölümünde çocukların aile resimlerinden seçilen örneklere göre yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

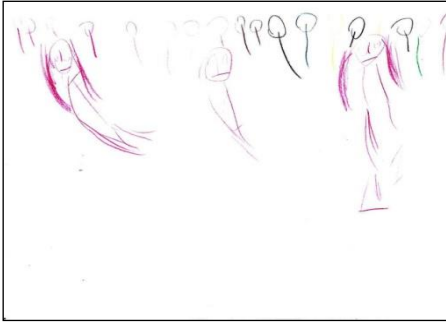

Şekil 1. Aile resim örneği, 72 ay, kız çocuk

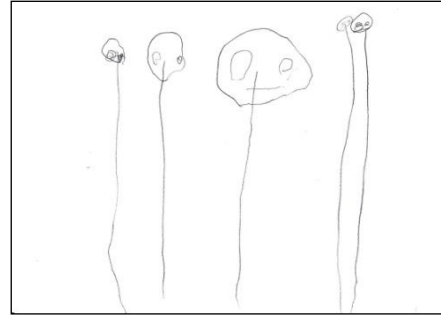

Şekil 2. Aile resim örneği, 73 ay, kız çocuk

Şekil 1 ve Şekil 2 de çocukların aile resimleri ile ilgili olarak örnekler arasında tüm aile bireylerinin tanımlayıcı özellikleri ile birlikte resimde yer aldığı, canlı renklerin kullanıldığı, çekici resimlerden örnekler sunulmuştur.

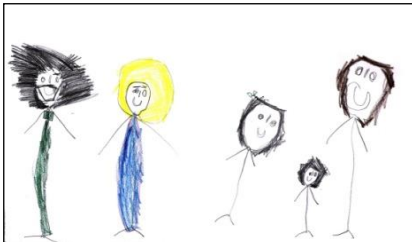

Şekil 3. Aile resim örneği, 65 ay, kız çocuk

Şekil 4. Aile resim örneği, 64 ay, erkek çocuk

Şekil 3 ve Şekil 4 de çocukların aile resimleri ile ilgili olarak örnekler arasında aile bireylerini tanımlayıcı örneklerin yer almadığı, renk kullanımının olmadığı, kol, bacak gibi uzuvların yer almadığı, zayıf çizimlerin dikkat çektiği resimlerden örnekler sunulmuştur.

Şekil 5. Aile resim örneği, 71 ay, kız çocuk

Şekil 6. Aile resim örneği, 67 ay, kız çocuk

Şekil 5 ve Şekil 6 da çocukların aile resimleri ile ilgili olarak örnekler arasında aile bireylerini tanımlayıcı özelliklerin dikkat çektiği, aile bireylerine ait bireysel özelliklere yer verildiği ve kimin kim olduğuna dair açık çizimler ile resimde bireyselleşme görülmektedir.

Şekil 7. Aile resim örneği, 64 ay, kız çocuk

Şekil 8. Aile resim örneği, 69 ay, kız çocuk

Şekil 7 de ailesini ve kendisini kalabalık içinde fark edilemez şekilde çizen bir çocuğun resmi yer alırken şekil 8 de çocuk ailesinden herhangi bir bireye resminde yer vermemiş ve sadece kendisini çizmiştir.

Şekil 9. Aile resim örneği, 55 ay, kız çocuk, ön sayfa

Şekil 10. Aile resim örneği, arka sayfa

Şekil 9'da çocuk resimde anne babasını ön sayfaya çizerken şekil 10'da görüldüğü gibi kendisini arka sayfaya çizdiği bir örnek görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çocukların ilgi gösterdikleri bir etkinlik olması, çizim için gereken malzemelerin kolaylıkla bulunabilmesi ve uygulamasının kolay olması gibi nedenlerle çocukların çizimleri tüm dünyada duygu, düşünce ve tutumlarının belirlenmesinde, değerlendirme, tanı ve tedavi sürecinde sıklıkla kullanılmakta ancak aynı zamanda bu tür değerlendirmelerin sınırlılıkları, geçerliliği ve güvenilirliği üzerinde önemli tartışmalar sürmektedir (Sayıl, 2004; Skybo et al., 2007). Bu nedenle özellikle erken çocukluk döneminde çocukları anlamada önemli bir araç olan resimlerden yararlanılırken dikkatli olunması ve resmin dışındaki farklı kaynaklardan bilgi edinilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada da resimlerin değerlendirilmesinde sınırlılıkların en aza indirilmesi ve güvenirliliğin artırılması için çocuklardan resimlerini anlatmaları istenmiş, aileleri hakkında öğretmenlerinden alınan bilgilerle birlikte resimler değerlendirilmiş, resimler iki bağımsız kodlayıcı tarafından kodlanmış ve değerlendiriciler arası güvenilirlik hesaplanmıştır. Ayrıca resimlerin değerlendirilmesinde kullanılan kodlama listesi için alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur.

Çocuk resimlerinde genel, düzen ve ayrıntı özelliklerine bakıldığında beş ya da altı yaşından itibaren çocukların geleneksel temsilleri, bütün uzuvları ve temel öğeleri ile farklılaşmış insan figürleri çizibildikleri görülmektedirler (Malchiodi, 2013). Zengin sanatsal gelenekleri olan kültürlerde, çocuklar o kültürün geleneklerini anlatan ayrıntılı çizimler yapabilmesine karşın sanata karşı ilgisi az olan kültürlerde, yaşça büyük çocuklar ve hatta ergenler bile, sadece basit şekiller çizebilmektedirler (Berk,

2013). Martlew ve Connolly (1996) yaptıkları çalışmada ilk defa insan figürü çizen çocukların bunu karalama, çubuk şeklinde çizimlerle ya da dış hatların çizimi şeklinde yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada benzer şekilde el, kol, bacak, yüz gibi beden uzuvları eksik, tamamlanmamış figürler ya da çöp adam/kadın çizimleri yapan çocukların çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çocuklar resimlerinde figürler havada uçar bir görüntü sergilemekte ve düzensiz bir algı yaratmaktadır.

Çocukların erken dönem duygusal gelişimini etkileyen aile dinamiklerini açıklamada ve aile algılarını belirlemede çocuk resimlerinin önemli bir araç olduğu alan yazında yer almaktadır (Cox, 2005; Fury et al., 1997; Kaplan & Main 1986). Bu çalışmada çocukların resimlerindeki aile algıları “Aileyi Tanımlama”, “Ailede Birlik” ve “Duygular” olmak üzere üç boyutta değerlendirilmiştir. Aileyi tanımlama boyutunda çalışmada çocukların resimlerinde sözel tanımlamaları olmadan çoğunlukla aile bireylerinin kim olduğunun anlaşamadığı, aile bireylerinin görünüm özellikleri, boyut ve cinsiyet olarak birbirlerinden farklılaşmadığı söylenebilir. Çalışmalar resimlerde ailede birlik ve duyguların belirlenmesi dikkate alındığında ailenin bazı üyelerinin dışlanması, ailenin birlikte ve uyumlu olmamasının, renk kullanılmamasının, izolasyon göstergeleri ve öfke ifadelerinin yer almasının önemli ipuçları olduğunu göstermektedir. Çocuklar çizimlerinde kendi bakış açısından gördükleri anne, baba ve kardeşlerini ve yaşamlarındaki önemli kişileri çizerek kişisel algılamalarını bildirmekte ve onlarla ilgili inanç ve tavırlarını iletmektedirler. Aileleri ile uyumlu ve rahat çocuklardan ailesinin resmini çizmesi istenildiğinde genellikle aile bireylerinin özgün niteliklerine yer vererek çekici ve yaratıcı resimler yapmaktadırlar. Stres altındaki ve aile sorunları yaşayan çocuklar aile resmi yapmayı zor, kaygı verici bulurken bu özellikleri resimlerine yansıttıkları bilinmektedir (Malchiodi, 2013).

Araştırma sonuçlarına göre bu görüşlerin benzer bulgularla desteklendiği görülmektedir. Leon ve Rudy (2005) ailelerinde evlilik/aile sorunları olan çocukların aile resmi çizimlerini Fury vd. (1997) değerlendirme sistemine göre inceleyerek “incinebilirlik/hassasiyet ve rol karmaşası” özelliklerinin diğer çocuklardan daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Benzer bir şekilde Fihrer ve McMahon (2009) annesinde depresyon olan çocukların aile çizimlerinde “genel patoloji” özelliklerinin daha yüksek bulunduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada yer alan çocukların aile resimlerinde ailede birlik boyutunda olumlu özelliklerin ve duygu boyutunda olumlu duygusal ifadelerin çoğunlukta olmasına rağmen resimlerde bazı aile bireylerinin eksik çizilmesi, bazı aile bireylerinin özelliklerinin belirsiz olması ve aile bireylerinin arasına engeller koyulması gibi olumsuz özellikler de görülmektedir. Bir kaç çocukta da öfke ve olumsuz duygu ifadeleri gözlenmektedir. Aile çizimlerinde bireyler arasındaki mesafenin özellikle destekleyici diğer klinik veriyle birlikte aile bireyleri arasındaki duygusal mesafeye ilişkili olduğu ve aile ilişkileri sorunlu olan çocukların ailelerini çizmek istemediklerini ya da bir iki kişinin yer aldığı kısıtlı resimler ürettikleri bulgularından (Golomb, 1992; Akt. Sayıl, 2004; Weinstein, 1968;) yola çıkıldığında resimlerinde kendilerini çizmeyen, ailesinden bir ya da birkaç bireyi çizmeyen, aralarına çeşitli varlıklar çizme yolu ile aile bireylerini birbirinden uzaklaştıran, öfke ve olumsuz duygu ifadeleri kullanan çocukların aile ilişkilerinin değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyete göre çizim özelliklerine bakıldığında bu çalışmada kız çocukların çekici, renkli, tamamlanmış resimler yapma ve insanları cinsiyet ve kişisel özelliklerini dikkate alarak resimleme, gerçeküstü özellikler kullanmama gibi özelliklere erkek çocuklara göre daha fazla yer verdikleri bulunmuştur. Buna karşın erkek çocukların resimlerinde aile bireylerinin beden parçalarını birleştirmeden ve uygun olmayan orantıda çizme, objeleri zeminlendirememesi ve planlı ve tamamlanmış resim yapmakta zorlanma gibi istenmeyen özelliklere daha fazla yer verdikleri belirlenmiştir. Araştırma bulgusuna paralel olarak alanyazında yer alan çalışmalarda çocukların serbest çizimlerde yer alan motif, figür, kompozisyon ve renk kullanımında cinsiyet farklılıkları görülmektedir. Doğu ve batı kültürlerinde yapılan çalışmalarda erkek çocukların seçtikleri temaların daha çok uzay, canavar ve dinazor gibi doğaüstü ve sıra dışı özellikler ile mobil ve mekanik nesnelere ve binaları çizme eğiliminde oldukları ve daha fazla şiddet ve saldırgan sahneleri canlandırmayı seçtikleri, daha koyu ve soğuk renkler kullandıkları görülmüştür. Kız çocukların ise kral ve kraliçe gibi insan temaları, iç mekan durumları, çiçekler, hayvanlar çizme eğiliminde oldukları, daha huzurlu ve sakin sahneleri tasvir ettikleri, daha ayrıntılı çizimler yaptıkları, yaşayan unsurlar ve duygusal özelliklere yer verdikleri, daha çeşitli ve sıcak renkler kullanma eğiliminde oldukları

görülmektedir (Arteche & Murray, 2011; Behrens & Kaplan, 2011; Iijma, Arisaka, Minamoto & Arai, 2001; La Voy et al., 2001; Picard & Boulhais, 2011).

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre kız ve erkek çocukların resimlerinde bulunan farklılıkların genellikle resimlerin genel, düzen ve ayrıntılar ile aileyi tanımlama özelliklerinde yer alırken ailenin birliği ve duygular özelliklerinde cinsiyetler arasında belirgin bir farklılık görülmemektedir. Bu belirgin farkların kültürel olarak tipik bir cinsiyet-rol ile ilgili eğitime paralel olarak bir eğlence amacıyla kız çocukların daha fazla resim yapmaya teşvik edilirken erkek çocukların fiziksel aktiviteye yönlendirilmesi ile kız çocukların daha fazla deneyim elde etmesinden kaynaklanabilmektedir (Behrens & Kaplan, 2011). Ancak Buldu (2006) ve Yıldız-Çiçekler ve Öner-Koruklu (2013) çalışmalarında çocukların resimlerinde yer alan özellikler ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını görmüşlerdir. Alan yazında çocukların resimlerinde duygusal göstergeleri incelemek amacıyla yapılan çalışmaların bulgularına göre erkek çocukların kız çocuklara göre daha fazla olumsuz duygusal işaret kullandıkları belirlenmiştir (Dağlıoğlu, Deniz & Kan, 2010; Dağlıoğlu, 2011). Ancak bu çalışmada olumlu ya da olumsuz duygu ifadelerinde cinsiyetler arasında belirgin bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Kültürler arası çalışmalarda çocukların çizim becerilerindeki evrensel gelişim özellikleri olarak kız çocukların resimlerinde erkek çocuklardan daha fazla ayrıntı verdikleri bulgusunun yanında büyük yaş gruplarının da resimlerde küçük yaş grubu çocuklara göre daha fazla ayrıntı çizdiği ifade edilmiştir (Gernhardt, Rübeling & Keller, 2013). Benzer bir şekilde bu çalışmada büyük yaş grubu çocukların (61-74 aylık) resimlerinde küçük yaş grubu çocuklara göre (55-60 aylık) aile bireylerini insan olarak resmetme, cinsiyetlerine dikkat etme, sayfayı ortalayarak kullanma gibi istedik özelliklerin daha fazla yer aldığı görülmektedir. Martlew ve Connolly (1996) yaptıkları çalışmada da çizim üzerinde okul deneyiminin anlamlı etkilerinin olduğunu bulmuşlardır. Gelişimsel özellikler doğrultusunda yaşı büyüdükçe çocukların resimlerinde istenen özelliklerin ve ayrıntıların daha fazla yer almasının beklenen bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Buldu (2006) çalışmasında daha büyük yaş grubu çocukların resimlerinde daha fazla ayrıntıya yer verdiklerini ifade etmiştir. Ayrıca bu çalışmada yaş grupları arasında özellikle aileyi tanımlama ve ailenin birlikteliği ile ilişkili maddelerde farklılıklar görülmektedir. Aile kavramını sembolleştirme ve resimde ifade etmenin de yaşla gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Bu bulgu dört yaştan itibaren şema öncesi olarak adlandırılan dönemde sembolik düşüncenin gelişimi ile eş zamanlı olarak çocukların resimlerinde kendi yaşantılarının öznel temsilleri ile ilgili bilgiler yer almaya başlaması ile açıklanabilir (Malchiodi, 2013).

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında çocukların çizim özellikleri ve gelişimsel olarak beklenen düzeyin gerisinde olduğu, resimlerin çoğunlukla çekici, neşeli, mutlu ve eğlenceli olduğu ancak çocukların planlı ve tamamlanmış resim yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Çocukların resimlerinde sözel tanımlamaları olmadan çoğunlukla aile bireylerinin kim olduğunun anlaşılacağı, çoğunlukla çekirdek aile dışında çizim yapmadıkları ve aileyi olumlu duygularla ve bir arada çizdikleri belirlenmiştir. Ayrıca diğer bir bulguya göre kız çocukların ve büyük yaş grubu çocukların resimlerinde istenen özelliklere daha fazla yer verdikleri görülmektedir. Çocukların kendilerini en iyi ifade ettikleri yollardan biri olan resimler gelişimlerinin desteklenmesinde de yararlanan önemli özelliklerden biridir. Özellikle okul öncesi dönem çocukları için kapsamlı bir sanat eğitimine yer verilmesi önerilmektedir.

Aile özelliklerine ilişkin bilgi ve değerlendirmeler bu çalışmada yer almamıştır. Daha sonraki çalışmalarda aile özellikleri ve çocukların çizimlerinin birlikte değerlendirildiği çalışmalar önerilmektedir. Ayrıca boşanma, ebeveyn çatışması, aile içi şiddet ya da istismar gibi aile kaynaklı değişkenler ile problem davranış gibi çocuktan kaynaklı değişkenler ile özel gruplarla karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Bu çalışmada yaş ve cinsiyet değişkenleri alınmıştır. Sonraki çalışmalarda sosyo ekonomik düzey, kurum türü, eğitime devam süresi gibi değişkenler ile çalışılması önerilebilir. Bu çalışmada 55-74 aylık çocuklar yer almıştır. Sonraki çalışmalarda 36-55 aylık çocukların yer aldığı karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte ebeveyn-çocuk ilişkisinin çocuğun yaşamındaki önemi dikkate alındığında bu ilişkinin desteklenmesi çalışmalarında çocukların aile resimlerinden yararlanması önerilebilir.

Extended Abstract

Introduction

Children's pictures are one of the sources suggested to be used for becoming familiar with and evaluating children (Arrington, 2001; Veltman & Browne, 2003; Wilson & Ratekin, 1990). With the start of symbolic thinking, children are able to express their emotions, thoughts and ideas about people and events more consciously and consistently in their pictures. The interpretation of pictures based on cognitive, developmental, humanistic, psychodynamic and attachment approaches allows researchers to identify the emotions and perceptions that children cannot express comfortably, using words (Freilich & Shectman, 2010; Pianta & Longmaid, 1999).

Different psychological assessment methods of drawings have been developed throughout the years, some using the drawing of a man, Goodenough-Harris DAH Test, House-Tree-Person Projective Drawings Test and others using the family drawing or the family-in-action drawing (Malchiodi, 2013). Family drawings can reveal pertinent information, such as the child's subjective representations of his or her family (Einarsdottir, Dockett & Perry, 2009; Hamama & Ronen 2009; Kırıçoğlu, 2002).

In the present study, family drawings were assessed by children's perception of families. Drawings were chosen because their non-verbal nature allows children to express feelings they may not be able to express verbally, including non-conscious aspects of mental representations (Fury, Carlson, & Sroufe, 1997). Children's perception of family includes many components that affect their life in the short and long term. Children's relationships with the family help to shape personality development in terms of, for example, attachment, self-respect and self-perception. Identifying the quality of family perception is of particular importance for early diagnosis of insecure attachment, internal behavior problems and even physical and/or sexual abuse (Fury, Carlson & Sroufe, 1997; Madigan, Ladd & Goldberg, 2003; Pianta & Longmaid, 1999). That is why there is a need to evaluate carefully children's pictures, where they are likely to reflect their perceptions of family without any restrictions (Gross & Haynes, 1998; Malchiodi; 2013; Stuyck, 2003). The aim of this study was to identify the perceptions of family in drawings of 55-74 months old children.

Method

Research Design

The phenomenological method, one of the qualitative research methods, was used for the design of this study, carried out to find out the perceptions of family in pictures of preschool children (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Participants

The research participants were 109 children aged between 55 and 74 months, who were enrolled in preschool education institutions in the center districts of Ankara in 2013-2014 academic year. Of the participants, 56 were female and 53 were male. For the purpose of this study, purposive sampling, one of the techniques of nonprobability sampling, was used (Cohen, Manion & Morrison, 2007).

Instrument

The evaluation list developed by the researchers was used in this study conducted to identify the perceptions of family in children's pictures. Preparing this list, the researchers went through the literature on children's drawings and take into consideration particularly the "Family Drawing Checklist of Signs" and "Global Rating Scale" developed by Fury (1996). The researcher worked individually with each child who participated in this study in an interview setting. Interviews were conducted in a place where the researcher and the children were comfortable and would not be distracted by noise or peers. The researchers asked the child to complete a family drawing ("I want you to draw your family for me") and provided the child with a blank sheet of white paper (paper size 21x29 cm), pencil, eraser and 6 colored pencils (yellow, red, brown, blue, green, black). When the child had finished his or her drawing, the researchers questioned the child about the identity of the characters drawn and the activities they were doing. During the interview sessions, children's responses were noted by the researchers. Demographic information -such as number of brothers or sisters and members of their families- was compiled from their teachers.

Data Analysis

The research is based on qualitative research method. In this respect, descriptive analysis was used to analyze and interpret children's pictures. Two researchers coded all drawings independently using evaluation list. The inter-rater consistency was examined. Pearson-Product Moment Correlation Coefficient was used to analyze the relationship between researcher's coding, and correlation was found .89 and it was fairly good ($p < .01$). Children's drawings were analyzed and assessed through descriptive analysis of qualitative research methods.

Results

The research findings are presented below in three parts, i.e. evaluation of results by categories (five categories), and by variables of gender, age and examples of children's pictures.

The findings were analyzed under five categories. With respect to the "general" category, it can be said that, in children's pictures, family members were mostly depicted as humans in their real-life environment. Children mostly had difficulty in combining parts of the body, left extremities and human figures incomplete and did not use appropriate proportions when drawing body parts, and were inclined to draw extraordinarily smaller or bigger body parts. While the pictures were mostly depicting charming, joyful, happy and entertaining settings, children had difficulty in drawing organized and completed pictures. With regard to the category of "order and details", it is seen that children mostly failed to set the objects on the ground, the figures seemed as if they flew in the sky and there was a perception of disorder; however, they mostly located the figures at the center of the page. The number of children that used and did not use objects and features in the background, i.e. that detailed the background, was close to each other. Children mostly used more than one colors in their pictures. With respect to the category of "family characteristics", pictures did not provide alone much information on family members without verbal descriptions of children, and children did not differentiate physical characteristics of family members. In the same vein, it is observed that children mostly drew all family members in the same dimensions without showing their gender characteristics. Regarding the "family composition", they generally did not depict a family other than the nuclear family. A few children drew a person that they felt close other than their immediate family members. The children mostly included family members in their pictures. They were inclined to depict family members together, dressed in a similar way or engaged in a positive activity and without any barriers between them. With regard to "emotions", children usually did not include expressions of anger in their drawings. The number of children that used negative facial expressions was small. It is found that girls and older children used more frequently the desired features in their pictures.

Discussion, Conclusion & Implementation

Drawing is frequently used throughout the world in evaluation, diagnosis and treatment processes since it is an activity in which children show interest to express their feelings, thoughts and attitudes and it is an activity for which materials are found easily. Empirical research shows that family drawings are useful for understanding children's representations of family relationships (Madigan, Ladd, & Goldberg, 2003; Pianta, & Longmaid, 1999). However, the limitations of such evaluations are known, and there are still debates on the validity and reliability of an evaluation based on drawings (Sayil, 2004; Skybo, Ryan-Wengwe, & Su, 2007). That is why it is important to be careful when using child's picture, which is a significant tool for understanding children in early ages, and to seek information from additional resources (Camara, Nathan & Puente, 2000; Cashel, 2002; Sayil, 2004).

The research shows that the majority of children draw incomplete extremities and figures or stick men and women in their pictures (Arteche & Murray, 2011; Behrens & Kaplan, 2011; Iijma, Arisaka, Minamoto & Arai, 2001; La Voy et al., 2001; Picard & Boulhais, 2011). A comprehensive training in arts is required for preschool children (Martlew & Connolly, 1996). Positive features outweigh in family drawings of the children that participated in this study. However, there are also some negative characteristics. For instance, there are no distinctions between family members, some family members are depicted incompletely in the picture or some barriers are put between family members. It is of particular importance to evaluate each drawing individually.

It is reported that the distance between family members in family drawings may refer to the emotional distance between family members, evaluated together with supportive clinical data, and children with problems in family relations do not want to draw pictures of their family or produce pictures with only one or two family members (Golomb, 1992; qtd. in Sayil, 2004; Weinstein, 1968). Given those findings, it is important to evaluate the family relations of children that do not draw themselves in the picture, draw themselves on the back of the page, do not include one or more family members in the picture and put a distance between family members or family members and objects. Given the importance of child-parent relations in the child's life, it may be suggested to make use of children's drawings to support this relationship.

The information related to family characteristics was not taken into consideration in this study. Further studies may evaluate children's pictures in view of their family background. Comparative studies may be conducted to evaluate the pictures of children that have problems in the family or display problem behaviors.

Kaynakça

- Arrington, D. (2001). *Home is where the art is: An art therapy approach to family therapy*. Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Arteche, A. & Murray, L. (2011). Maternal affective disorder and children's representation of their families. *Journal of Child and Family Studies*, 20 (6), 822-832.
- Aykaç, N. (2012). İlköğretim öğrencilerinin resimlerinde öğretmen ve öğrenme süreci algısı. *Eğitim ve Bilim*, 37 (164), 298-315.
- Behrens, K.Y. & Kaplan, N. (2011). Japanese children's family drawings and their link to attachment. *Attachment & Human Development*, 13 (5), 437-450.
- Berk, L. (2013). *Bebekler ve çocuklar*, (Çev. Ed. N. Işıkoğlu Erdoğan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bombi, A. S., Pinto, G. & Cannoni, E. (2007). *Pictorial assessment of interpersonal relationships (pair). An analytic system for understanding children's drawings*. Firenze: Firenze University Press.
- Buldu, M. (2006). Young children's perceptions of scientists: A preliminary study. *Educational Research*, 48 (1), 121-132.
- Camara, W. J., Nathan, J. S. & Puente, A. E. (2000). Psychological test usage: Implications in professional psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*, 31, 141-154.
- Carlson, E.A., Sroufe, L.A. & Egeland, B. (2004). The construction of experience: A longitudinal study of representation and behavior. *Child Development*, 75, 66-83.
- Cashel, M. L. (2002). Child and adolescent psychological assessment: Current clinical practices and the impact of managed care. *Professional Psychology: Research and Practice*, 33, 446-453.
- Cherney, I. D., Seiwert, C., Dickey, T. M., & Flichtbeil, J. D. (2006). Children's drawings: A mirror to their minds. *Educational Psychology*, 26 (1), 127-142.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*, (6th ed.). Taylor & Francis e-Library. 10.05.2015 tarihinde https://research-rttu.wikispaces.com/file/view/Research+Methods+in+Education_ertu.pdf adresinden alınmıştır.
- Cox, M. (2005). *The pictorial world of the child*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Çakmak, A. & Darıca, N. (2012). 7-11 yaş grubu kurumda ve ailesi yanında büyüyen kız ve erkek çocuklarının anne figürü çizimlerinin duygusal gelişim açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41), 147-160.
- Dağlıoğlu, H.E., Deniz, Ü. & Kan, A. (2010). A study on the emotional indicators in 5-6 year-old girls' and boys' human figure drawings. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 1503-1510.
- Dağlıoğlu, H. E. (2011). 5-7 yaş grubu çocukların resimlerine yansıyan öğretmen figürünün karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160), 144-157.
- Dallaire, D. H., Ciccone, A. & Wilson, L. (2012). The family drawings of at-risk children: Concurrent relations with contact with incarcerated parents, caregiver behavior and stress. *Attachment & Human Development*, 14 (2), 161-183.
- Dunn, J., O'Connor, T. G. & Levy, I. (2002). Out of the picture: A study of family drawings by children from step-single-parent, and non-step families. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31 (4), 505- 512.
- Einarsdottir, J., Dockett, S. & Perry, B. (2009). Making meaning: Children's perspectives expressed through drawings. *Early Child Development and Care*, 179, 217-232.
- Erişti, S.D. & Kurt, A.A. (2011). Elementary school students' perceptions of technology in their pictorial representations. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 2 (1) 24-37.
- Ersoy, A. & Türkkkan, B. (2009). Perceptions about internet in elementary school children's drawings. *İlköğretim Online*, 8 (1), 57-73.

- Fhrer, I. & McMahon, C. (2009). Maternal state of mind regarding attachment, maternal depression and children's family drawings in the early school years. *Attachment & Human Development, 11*, 537–556.
- Freilich, R. & Shechtman, Z. (2010). The Contribution of art therapy to the social, emotional, and academic adjustment of children with learning disabilities. *The Arts in Psychotherapy, 37* (2), 97-105.
- Fury, G. S. (1996). The relation between infant attachment history and representations of relationships in school-aged family drawings. Unpublished Doctorate dissertation, University of Minnesota, Minnesota.
- Fury, G., Carlson, E.A. & Sroufe, L.A. (1997). Children's representations of attachment relationships in family drawings. *Child Development, 68* (6), 1154-64.
- Gernhardt, A., Rübeling, H. & Keller, H. (2013). "This is my family": Differences in children's family drawings across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 44*, 1166-1183.
- Goldner, L. & Scharf, M. (2012). Children's family drawings and internalizing problems. *The Arts in Psychotherapy, 39*, 262– 271.
- Gross, J. & Haynes, H. (1998). Drawing facilitates children's verbal reports of emotionally laden events. *Journal of Experimental Child Psychology, 4*, 163–179.
- Hamama, L. & Ronen, T. (2009). Children's drawings as a self-report measurement. *Child & Family Social Work, 14*, 90-102.
- Iijima, M., Arisaka, O., Minamoto, F. & Arai, Y. (2001). Sex differences in children's free drawings: A study on girls with congenital adrenal hyperplasia. *Hormones and Behavior, 40* (2), 99-104.
- Kaplan, N. & Main, M. (1986). *Instructions for the classification of children's family drawing in terms of representation of attachment*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Kırıçoğlu, O. T. (2002). *Sanatta eğitim, görmek öğrenmek yaratmak*, (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları.
- La Voy, S.K., Pedersen, W.C., Reitz, J.M., Brauch, A.A., Luxenberg, T.M., & Nofsinger, C.C. (2001). Children's drawings: A cross-cultural analysis from Japan and the United States. *School Psychology International, 22*, 53–63.
- Lee, C. M. & Hunsley, J. (2003). Evidence-based assessment of childhood mood disorders: Comment on McClure, Kubiszyn, and Kaslow. *Professional Psychology: Research and Practice, 34*, 112-113.
- Leon, J. & Rudy, D. (2005). Family processes and children's representations of parentification. *Journal of Emotional Abuse, 5*, 111–142.
- Lim, B. Y. (2004). The Magic of the brush and the power of color: Integrating theory into practice of painting in early childhood settings. *Early Childhood Education Journal, 32* (2), 113-119.
- Madigan, S., Ladd, M. & Goldberg, S. (2003). A picture is worth a thousand words: Children's representations of family as indicators of early attachment. *Attachment & Human Development, 5*, 19–37.
- Madigan, S., Goldberg, S., Moran, G. & Pederson, D. R. (2004). Naive observers' perceptions of family drawings by 7-year-olds with disorganized attachment histories. *Attachment & Human Development, 6* (3), 223 – 239.
- Malchiodi, C. A. (2013). *Çocukların resimlerini anlamak*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Martlew, M. & Connolly, K. J. (1996). Human figure drawings by schooled and unschooled children in Papua New Guinea. *Child Development, 67* (6), 2743-2762.
- Oğuz-Ünver, A. (2010). Bilim insanlarını algılama: İlköğretim 5. sınıf öğrencileri ile son sınıf öğretmen adaylarının karşılaştırılması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 4* (1), 11-28.

- Picard, D. & Boulhais, M. (2011). Sex differences in expressive drawing. *Personality and Individual Differences*, 51, 850–855.
- Pianta, R. C. & Longmaid, K. (1999) Attachment-based classifications of children's family drawings: Psychometric properties and relations with children's adjustment in kindergarten, *Journal of Clinical Child Psychology*, 28 (2), 244-255.
- Piperno, F., Di Biasi, S. & Levi, G. (2007). Evaluation of family drawings of physically and sexually abused children. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 16, 389–397.
- Rodari, P. (2007). Science and scientists in the drawings of European children. *Journal of Science Communication*, 6 (3), 1-12.
- Saneei, A. & Haghayegh, S. A. (2011). Family drawings of Iranian children with autism and their family members. *The Arts in Psychotherapy*, 38 (5), 333– 339.
- Sayıllı, M. (2004). Çocuk çizimlerinin klinik amaçlı kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14, 1-13.
- Shiakou, M. (2012). Representations of attachment patterns in the family drawings of maltreated and non-maltreated children. *Child Abuse Review*, 21, 203–218.
- Skybo, T., Ryan-Wengwe, N. & Su, Y. (2007). Human figure drawings as a measure of children's emotional status: Critical review for practice. *Journal of Pediatric Nursing*, 22 (1), 15-28.
- Sönmez, F. (2005). Louisa Duss psikanalitik hikâyeler testi. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*, 3-4, 124-145.
- Stuyck, K. (2003). Art therapy helps children affected by cancer express their emotions. *Oncology*, 48 (12), 1–4.
- Şen-Beytut, D., Bolışık, B., Solak, U. & Seyfioglu, U. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2 (3), 35-44.
- Taş, Y., Aslan, D. & Sayek, İ. (2006). Doktorluk mesleğini çocuklar resimlerine nasıl yansıtıyorlar? 7-12 yaş grubu çocuklar arasında yapılmış bir örnek. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 15 (11), 184-191.
- Trawick- Swith, J. (2013). *Erken çocukluk döneminde gelişim (Çok kültürlü bakış açısı)*. (Çev. Ed. B. Akman). Ankara: Nobel Yayınları.
- Türkkan, B. (2004). Okulöncesi dönem çocuklarının yaptıkları resimlerin aile yaşamlarına ilişkin ipuçları bakımından değerlendirilmesi. *I. Uluslararası Okulöncesi Eğitim Kongresi*, (Cilt III). İstanbul: YA-PA.
- Türkmen, H. (2008). Turkish primary students' perceptions about scientist and what factors affecting the image of the scientists. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 4 (1), 55-61.
- Veltman, M. & Browne, K. (2003). Identifying abused children using assessments and observations in the classroom: A preliminary study. *Child Abuse Review*, 12 (5), 315-334.
- Weinstein, L. (1968). The mother child schema, anxiety, and academic achievement in elementary school boys. *Child Development*, 39, 257-264.
- Wilson, D. & Ratekin, C. (1990). An introduction to using children's drawings as an assessment tool. *Nurse Practitioner*, 15 (3), 23-24, 27, 30-35.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız-Çiçekler, C. & Öner-Koruklu, N. (2013). Features of the drawings of 4-6 year old children in their free drawings. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 551-563.